

სამეცნიერო ნარკვევთა სერია „ლიტერატურისმცოდნეობა“

ირმა რატიანი, ჟანრის თეორია, ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, თბილისი, 2009.

რუსუდან ცანავა, მეტაფორა, ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა, თბილისი, 2009.

შოთა რუსთაველის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტმა წამოიწყო მეტად საჭირო ლიტმცოდნეობითი პროექტის რეალიზება: საქმე ეხება ლიტმცოდნეობით სერიას, რომელიც ხორციელდება სამეცნიერო საგრანტო პროექტის ფარგლებში „ლიტერატურისმცოდნეობითი დისკურსი. თანამედროვე კვლევები“ (დონორი ორგანიზაცია რუსთაველის ფონდი). სერია ლიტერატურისმცოდნეობა ითვალისწინებს ამ დარგში დაგროვილი ცოდნის თავმოყრას მიმოხილვით-დესკრიფციული ტიპის სამეცნიერო ნარკვევების ფორმატში და მათ გამოცემას. ამ სერიით უკვე გამოვიდა ორი გზამკვლევის ტიპის სამეცნიერო ნარკვევი: ი. რატიანის „ჟანრის თეორია“ და რ. ცანავას „მეტაფორა“. დაგეგმილია ამ სერიით გამოიცეს მსგავსი ტიპის სხვა სამეცნიერო ნარკვევები, რომლებიც ასევე აქტუალურ ლიტმცოდნეობით პრობლემატიკასა და ლიტერატურის თეორიის საკითხებს მიეძღვნება.

ეს პროექტი ორი თვალსაზრისით არის მნიშვნელოვანი:

1. იგი უპირველესყოვლისა არის ქართულ ლიტმცოდნეობით სინამდვილეში ლიტერატურის თეორიის სფეროში არსებული ვაკუუმის შევსების ცდა, რამდენადაც საბჭოთა იდეოლოგიური წნეხის პირობებში იმთავითვე აკრძალული იყო ევრო-ამერიკული აქტუალური ლიტმცოდნეობითი მიღწევებისა და ლიტერატურის თეორიების ათვისება და რეცეფცია (მაგ. ფსიქოანალიზი, სტრუქტურალიზმი, პოსტ-სტრუქტურალიზმი, ლიტერატურული პერმენევტიკა, რეცეფციული ესთეტიკა, ახალი ისტორიზმი, მითოლოგიური კრიტიკა და სხვ.). ხოლო აქტუალურ ლიტერატურის თეორიათა რეცეფციის გარეშე, ცხადია ქართული ლიტმცოდნეობითი პროცესი ვერ განვითარდება.

2. სერიას აქვს დიდაქტიკური დატვირთვა: ამ სერიით გამოცემული სამეცნიერო ნარკვევები უპირველესყოვლისა ორიენტირებულია უმაღლესი სასწავლებლების პუმანიტარული ფაკულტეტების სტუდენტებზე, მაგისტრანტებსა და დოქტორანტებზე და მათთვის შეასრულებს დამატებითი დამხმარე სახელმძღვანელოების ფუნქციას ლიტერატურის თეორიისა და ლიტმცოდნეობითი კურსების შესწავლის პროცესში.

* * *

საერთოდ ჟანრის, როგორც ერთ-ერთი უმთავრესი ლიტერატურული კატეგორიის პრობლემა თავისებური აქილევსის ქუსლია ლიტმცოდნეობაში, რამდენადაც ჯერ კიდევ ანტიკური ხანიდან მოყოლებული დღევანდლამდე ლიტერატურულ ჟანრ(ებ)ზე უამრავი ურთიერთგამომრიცხავი თეორიები შეიქმნა. ამ თვალსაზრისით საკმარისია ვახსენოთ ურთიერთდაპირისპირებული ჟანრის თეორიები, ერთი მხრივ, ჟანრის ანტიკური (არიستოტელესეული) და ნეოკლასიკური თეორიები, ხოლო, მეორე მხრივ,

ფრ. შლეგელის მიერ განვითარებული რომანტიზმის ჟანრის თეორია. ფრ. შლეგელმა ჩამოაყალიბა პოსტულატი ე. წ. უნივერსალური და პროგრესული პოეზიის (progressive Universalpoesie) შესახებ, რომლის თანახმადაც მხატვრულ ტექსტში უმაღლესი შემოქმედებითი სინთეზის საფუძველზე თავს იყრის ლიტერატურის ყველა ჟანრი, რაც, რა თქმა უნდა, უპირისპირდება და უკუაგდება ლიტერატურული ტექსტების არისტოტელესეულ მკაცრად ნორმირებულ ჟანრულ კლასიფიკაციას. შესაბამისად, ფრ. შლეგელის მიერ შემოთავაზებული უნივერსალური და პროგრესული პოეზიის პოსტულატი იმპლიციტურად შეიცავს ჟანრის კატეგორიის დეკონსტრუქციისა და გაუქმების მოთხოვნას და ეჭვქვეშ აყენებს ჟანრული კლასიფიკაციის აუცილებლობას. თუმცა რომანტიკოსები თავად აფართოებენ ჟანრის კატეგორიაზე წარმოდგენას, როდესაც ისინი ქმნიან სრულიად ახალი ტიპის მხატვრულ ტექსტებს ე. წ. ლიტერატურულ ზღაპრებს (Kunstmärchen) და ამგვარად აფუძნებენ ე. წ. ლიტერატურული, ანუ მხატვრული ზღაპრის ჟანრს. ამით რომანტიკოსებმა ჟანრზე, როგორც ლიტერატურის ძირითად საკლასიფიკაციო კატეგორიაზე უფრო ფართო წარმოდგენას დაუდეს სათავე, რაც დღევანდლამდე გრძელდება, როდესაც ლიტერატურული პროცესის სინამდვილეში აშკარა ხდება ახალი ლიტერატურული ჟანრების გაჩენა, მაგ. ანტიუტოპიისა და ფენტეზის ლიტერატურული ჟანრები.

აქედან გამომდინარე, დგება ჟანრის თეორიის შიგნით რაიმე უნივერსალური კრიტერიუმის შემუშავების აუცილებლობის საკითხი. ამ თვალსაზრისით, რა თქმა უნდა, ეფექტურია სოსიურისეული სინქრონია-დიაქრონიის დიქტომიური მოდელის გამოყენება, რაც ითვალისწინებს სწორედ ჟანრის, როგორც კლასიფიკაციის განმარტოვებელ ზოგად მოცემულობად (სინქრონია), და ჟანრის, როგორც ისტორიულ ჭრილში არსებულ ლიტერატურულ კატეგორიად გააზრებას (დიაქრონია).

ი. რატიანის სამეცნიერო ნარკვევში „ჟანრის თეორია“ ჟანრის კატეგორიის დეფინიციის საკითხში სწორედ სინქრონია-დიაქრონიის სინთეზის მოთხოვნაა გაცხადებული (იხ. თავი ჟანრის პოლისტიკური თეორია), სადაც ავტორი ე. წ. არქიმედეს სპირალის ანალოგიის მიხედვით ლიტერატურული ჟანრის კატეგორიის განსაზღვრისას გვთავაზობს სპირალურ სქემას, რომლის შიგნით ავტორი გამოყოფს სინქრონიისა და დიაქრონიის სფეროებს და ასახავს ამ მოდელთა ურთიერთგამომდინარეობას, რაც საკითხის კონცეპტუალურად მართებულ რეცეფციად მიგვაჩნია:

„სფერო 1 ასახავს ჟანრს, როგორც დადგენილ, ფორმირებულ, პირობითად გამყარებულ კონსტრუქციას, ანუ შეესაბამება ჟანრის გააზრებას სინქრონულ ჭრილში. სფერო 2 ასახავს ჟანრს, როგორც პერმანენტულად ქმნად სისტემას, განსაზღვრულ ისტორიული და კულტურული კონტექსტით, ანუ შეესაბამება ჟანრის გააზრებას დიაქრონიულ ჭრილში. სინქრონული მოდელი სტაბილური და მყარია, მართალია, ემორჩილება გარკვეულ ცვალებადობას, მაგრამ – იშვიათად და ნელა. დიაქრონული მოდელი, გამომდინარე მისი სპეციფიკიდან, მუდმივი ტრანსფორმაციის პირობებში იმყოფება და ჟანრის მეხსიერებისა და ახალი პერსპექტივის დინამიკურ სინთეზს წარმოადგენს. სინქრონული მოდელი მუდმივად მიისწრაფვის დიაქრონული მოდელისაკენ და ფართოვდება ისტორიულ-კულტურული კონტექსტის მიმართულებით. თავის მხრივ, დიაქრონული მოდელი მუდმივად მიისწრაფვის სინქრონული საკენ და ვიწროვდება კონკრეტული ჟანრული მახასიათებლების მიმართულებით. ფასეული და ღირებული ამ ფლექსიურ სპირალურ კონსტრუქციაში სინქრონული და დიაქრონული მოდელების კვეთაა, რაც გამოხატავს ჟანრის გააზრების ორი განსხვავებული რაკურსის კავშირის აუცილებლობასა და მუდმივობას და გრაფიკულად შეესაბამება

ჟანრის გააზრების გლობალურ, ანუ პოლისტიკურ თეორიას“ [გვ. 59-60].

სამეცნიერო ნარკვევში დეტალურადაა მიმოხილული ჟანრზე არსებული თეორიები მოყოლებული ანტიკური ხანიდან ვიდრე თანამედროვეობამდე და მოიცავს შემდეგ თავებს: ჟანრის ანტიკური თეორია, ჟანრის რენესანსული თეორია, ჟანრის ნეოკლასიკური თეორია, ჟანრის თეორია რომანტიზმის ეპოქაში, ჟანრის პოსტრომანტიკული თეორია, ჟანრის თანამედროვე თეორიები (ბ.კროჩე, მ. ბახტინი, ი. ლოტმანი, ნ. ფრაი, ფორმალისტები, პრალის სტრუქტურალიზმის წარმომადგენლები, რეცეფციული ესთეტიკის წარმომადგენლები). ხოლო ნაშრომის ბოლო თავია – ჟანრის პოლისტიკური თეორია, სადაც ავტორი კონცეპტუალურად მართებულ მიდგომას გვთავაზობს სინქრონია-დიაქრონიის სინთეზის პრინციპის საფუძველზე ლიტერატურული ჟანრის კატეგორიის მთლიანობრივი (პოლისტიკური) დეფინიციის აუცილებლობის შესახებ:

„პოლისტიკური თეორია მოიცავს და ამთლიანებს ჟანრის დეტერმინაციის ორივე მოდელს: სინქრონულსა და დიაქრონულს. სინქრონული მოდელი საფუძვლად ედება ჟანრის ეტიმოლოგიურ, ტიპოლოგიურ და სემიოტიკურ კლასიფიკაციას, ანუ ჟანრის დეფინიციას შიდალიტერატურულ კანონზომიერებებზე დაყრდნობით. დიაქრონული მოდელი ახდენს ჟანრის, როგორც გამყარებული კონსტრუქციის სინთეზირებას კონკრეტულ გარემო პირობებთან, ადგენს ჟანრის ადაპტაციის ხარისხს გარკვეულ ისტორიულ-კულტურულ კონტექსტთან, ანუ ახორციელებს ჟანრის დეფინიციას, გარე, ე. წ. ექსტრალიტერატურული კანონზომიერებების გათვალისწინებით“ [გვ. 60].

მნიშვნელოვანია, რომ ნაშრომს თან ერთვის ტერმინთა განმარტებანი (მოიცავს ორ გვერდს), რაც უთუოდ ხელს შეუწყობს აქტუალური ტერმინოლოგიური აპარატის ფართო დამკვიდრებას, რაც, ერთი მხრივ, აუცილებელია თანამედროვე ლიტმცოდნეობით პროცესსა და კვლევაში კონცეპტუალურად მართებული ორიენტაციისათვის, ხოლო მეორე მხრივ, მას აქვს წმინადად დიდაქტიკური დატვირთვა, რათა ლიტერატურის თეორიისა და ლიტმცოდნეობის საკითხების შემსწავლელი სტუდენტობა იმთავითვე გაეცნოს და ალღო აუღოს აქტუალურ ლიტმცოდნეობით ტერმინოლოგიას.

* * *

ლიტმცოდნეობაში არსებობს საკითხები, რომლებიც თითქოსდა დამატებით მეცნიერულ გადამოწმებას არ საჭიროებენ. ერთი შეხედვით ასეთ „ამოწურულ“ და „გადაჭრილ“ პრობლემად მოჩანს მეტაფორის რაობის საკითხი და მეტაფორის ცნების დეფინიცია, რომლის სტანდარტული განმარტება ასეთია: მეტაფორა არის საგანთა ან მოვლენათა აღმნიშვნელი რომელიმე კლასის ნიშან-თვისებათა გადატანა სხვა კლასის საგნებსა და მოვლენებზე.

მაგრამ როგორც ირკვევა, ყველა ეპოქის ლიტმცოდნეობითი დისკურსი მეტაფორის ცნების და მისი არსის სრულიად განსხვავებულ დეფინიციებს გვთავაზობს, განსაკუთრებით ეს ითქმის XX ს.-ზე, როდესაც მეტაფორაზე თეორიების ზღვა დადგა.

მაგრამ მიუხედავად მეტაფორის თეორიების სიუხვისა, რაც თავისთავად საკითხის ხელოვნური გართულებისა და გადაუჭრელობის საფრთხეს ქმნის, მაინც აუცილებელია გარკვეული ოქროს შუალედის შემუშავება და კონკრეტულ ლიტმცოდნეობით ტერმინთა თუ პრობლემათა სტანდარტიზაცია და რეგლამენტირება: ანუ, პრობლემის კვლევას, ამ შემთხვევაში მეტაფორის არსის განსაზღვრას, უნდა ჰქონდეს ამოწურვის პირობითი ზღვარი.

სწორედ ასეთი სტანდარტიზაციისა და კვლევისას ოქროს შუაღედის მოპოვების წარმატებული ცდაა რ. ცანავას ნარკვევი „მეტაფორა“, სადაც მეტაფორაზე არსებული თეორიების დეტალური მიმოხილვისა და გაანალიზების საფუძველზე ავტორი აყალიბებს მეტაფორის ცნების ამომწურავ და შემაჯამებელ დეფინიციას:

„მეტაფორა არის საგანთა ან მოვლენათა აღმნიშვნელი რომელიღაც კლასის ნიშან-თვისებათა გადატანა სხვა კლასის საგნებსა და მოვლენებზე. გადატანა, თავის მხრივ, არის სემანტიკური ძერა, ანუ სიტყვის მნიშვნელობის შეცვლა (ან სიტყვის ფარული მნიშვნელობის გააქტიურება). სემანტიკური ძერა თავისი ბუნებით პრედიკაციულია. სემანტიკური ძერა ხორციელდება წინადადების ან სინტაგმის ფარგლებში, შესაბამისად, კლებულობთ მარტივ და რთულ მეტაფორებს „ტარიელი ლომი(ა)“; „ნახეს, მზისა შესაყრელად გამოეშვა მთვარე გველსა“). მეტაფორული პროცესის აუცილებელი კომპონენტებია: „მეტაფორული ფოკუსი“, „მეტაფორული ჩარჩო“ და მათ შორის განხორციელებული „შეკავშირების“ ოპერაცია. მეტაფორულად გამოყენებული სიტყვა (ფოკუსი) სწორედ ჩარჩოს (თანმხლები სიტყვების) საშუალებით გვაძლევს ტროპის აღქმის საშუალებას“ [გვ. 129].

რ. ცანავას სამეცნიერო ნარკვევი „მეტაფორა“ პირველი ნაშრომია ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობით სივრცეში, სადაც პანორამულადაა მიმოხილული და წარმოდგენილი მეტაფორაზე არსებული ახალი თეორიები და ამ ერთ-ერთი უმთავრესი ლიტმცოდნეობითი ცნების დეფინიციები. კერძოდ, ნარკვევის მეორე ნაკვეთში გაანალიზებულია XX ს. უმნიშვნელოვანესი ავტორებისა და ლიტმცოდნეობითი დაჯგუფებების თეორიები მეტაფორაზე – ე. კასირერის, ზ. ორტეგა-ი-გასეტის, რ. იაკობსონის, კ. ლევი-სტროსის, უ. ეკოს, ა. ვეუბიკას, ს. ავერინცევის, ჯ. სერლის, პ. რიკიორის, მ. ჯგუფის (სულ 23 ავტორის) [გვ. 29-129].

აღსანიშნავია ნაშრომის მეთოდოლოგიური გამართულობა. ავტორი მეტაფორის არსს ადგენს სხვა ტროპულ ერთეულთა ანალიზის კონტექსტში, რასაც ეძღვნება სამეცნიერო ნარკვევის პირველი ნაკვეთი მეტაფორა და სხვა ტროპები [გვ. 10-29]. აქ განხილულია მეტაფორის მიმართება სხვადასხვა ტროპებთან: კერძოდ, მეტაფორა და შედარება, მეტაფორა და გაპიროვნება, მეტაფორა და ალეგორია, მეტაფორა და სიმბოლო, მეტაფორა და ირონია, მეტაფორა და მეტონიმი, მეტაფორა და ჰიპერბოლა, მეტაფორა და ოქსიმორონი, მეტაფორა და კატაქრეზისი, მეტაფორა და ირიბი სამეტყველო აქტები, მეტაფორა და გამოცანა. აქ მნიშვნელოვანია, რომ ავტორი მხოლოდ თეორიული წიაღსვლებით კი არ შემოიფარგლება, არამედ ქართული მხატვრული ლიტერატურის ტექსტებიდან მოჰყავს კონკრეტული ემპირიული მასალა (რუსთაველის, ვაჟა-ფშაველას, აკ. წერეთლის, გალაკტიონის, ალ. ყაზბეგის, მ. ჯავახიშვილის, კ. გამსახურდიას), რომელთა მოხმობითაც კიდევ უფრო თვალსაჩინო ხდება მეტაფორის მრავალმხრივი არსი.

აქ კი იკვეთება ნაშრომის კონცეპტუალური სიახლე: კერძოდ, მეტაფორისა და სხვა ტროპულ ერთეულთა ანალიზის საფუძველზე მეტაფორა წარმოჩნდება როგორც უნივერსალური ტროპი, რომელიც თავის თავში მოიცავს და ითავსებს სხვადასხვა ტროპებს – სიმბოლოს, ალეგორიას, გაპიროვნებას და ა. შ. აქ კი მეტაფორა წარმოჩნდება არა როგორც ტროპის ერთ-ერთი სახეობა, ვთქვათ როგორც შედარება, არამედ როგორც უნივერსალური ოთხი კომპონენტისაგან შემდგარი მოცემულობა, რომელიც იმპლიციტურად ტროპის ყველა სახეობას უდევს საფუძველად. შესაბამისად, ესა თუ ის ტროპი (მეტონიმი, სიმბოლო, ალეგორია, სინექდოქე, ოქსიმორონი და ა. შ.) უკვე წარმოჩნდება, როგორც მეტაფორის (უნივერსალური

გაგებით) სხვადასხვა ტიპი.

აღსანიშნავია, რომ ნარკვევს ბოლოში ერთვის მდიდარი ბიბლიოგრაფია, სადაც მოცემულია როგორც ქართველ, ისე უცხოელ მეცნიერთა მნიშვნელოვანი მონოგრაფიები, ასევე ენციკლოპედიების, ლექსიკონებისა და ლიტერატურის თეორიების სახელ-მძღვანელოთა ნუსხა (სულ 154 ერთეული).

ცალსახად შეიძლება ითქვას, რომ ი. რატიანისა და რ. ცანავას სამეცნიერო ნარკვევები „ჟანრის თეორია“ და „მეტაფორა“ უდაოდ მნიშვნელოვანი შენაძენია ქართულ ლიტმცოდნეობით პროცესში ჩართული როგორც სპეციალისტების, ასევე უმაღლესი სასწავლებლების კუმანიტარული ფაკულტეტების სტუდენტებისა და მაგისტრანტებისათვის, რომელთათვისაც ეს ნაშრომები შეასრულებენ ეფექტური გზამკვლეების ფუნქციას ლიტმცოდნეობისა და ლიტერატურის თეორიის ლაბირინთებში.

Konstantine Bregadze

The Series of Scholarly Essays “Literary Studies”

Summary

Keywords: “Literary Studies”, “Theory of Genre”, “Metaphor”.

Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature has initiated the implementation of the essential literary critical project: we have to deal with the series of literary studies, carried out within the frameworks of the scholarly grant project “Literary Critical Discourse. Contemporary Researches” (donor organization - Rustaveli Foundation). This series of literary studies envisages accumulation of the knowledge in scholarly essay format of the review-descriptive type and later their release. Two scientific essays of this series have already been published: Irma Ratiani’s “Theory of Genre” and Rusudan Tsanova’s “Metaphor”. The publication of similar scholarly works covering current literary critical problems and issues of literary theory are planned.

This project is remarkable from two standpoints:

Primarily, it is an attempt to fill in the gap that exists in Georgian literary critical reality, particularly in literary theory. Under the conditions of Soviet pressure assimilation and reception of Euro-American literary critical achievements and literary theories were banned (for example: psycho-analysis, structuralism, post-structuralism, literary hermeneutics, receptive aesthetics, new historicism, mythological criticism and others), however without the reception of current literary theories Georgian Literary critical process cannot develop.

Secondly, this series has didactic value as well: the scholarly essays are primarily oriented on BA, MA and PhD students of humanities in higher institutions and would serve as the supplementary guide to literary theory and literary studies.